

УДК

Педагогічна та вікова психологія

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Коць М. О., канд. психол. наук, доцент кафедри педагогічної та вікової
психології

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки

Онопченко І. В., магістрантка факультету психології

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки

У статті проаналізовано та здійснено емпіричне дослідження психологічних особливостей делінквентної поведінки у підлітковому віці. Визначено основні психологічні захисти осіб з делінквентністю та особливості регуляції їхньої поведінки.

Ключові слова: підліток, делінквентна поведінка, регуляція поведінки, психологічний захист.

В статье проанализировано и осуществлено эмпирическое исследование психологических особенностей делинквентного поведения в подростковом возрасте. Определены основные психологические защиты лиц с делинквентностью и особенности регуляции их поведения .

Ключевые слова: подросток, делинквентное поведение, регуляция поведения, психологическая защита.

Kots M.O, Onopchenko I.V. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF ADOLESCENTS DELINQUENT BEHAVIOUR

This article demonstrates the analysis and empirical research conducted to psychological characteristics of delinquent behavior in adolescence. We identified

basic psychological protections of delinquent persons and regulation features of their behavior.

Key words: adolescent, delinquent behavior, behavior regulation, psychological protection.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зростання делінквентної поведінки неповнолітніх осіб є однією з головних проблем, що їх висунуло сьогодні перед психологами, педагогами, юристами. Це викликає особливу стурбованість, адже від цього залежить наскільки успішно буде розвиватись наше суспільство.

Делінквентна поведінка підлітків є специфічним відображенням кризи, в якій перебуває українське суспільство, де процеси соціалізації зазнають значних деформацій.

Проблема протиправної поведінки неповнолітніх, її детермінант, засобів діагностики та корекції завжди перебуває у полі зору вітчизняних і зарубіжних дослідників (Л. Берковіц, Дж. Боулбі, Н. Вайзман, Я. Гошовський, Л. Казміренко, Р. Кассенбаум, І. Кон, В. Кондратенко, М. Костицький, О. Лічко, С. Максименко, Н. Максимова, І. Мудрак, Д. Райт, А. Реан, К. Савонько, С. Тарарухін, Д. Фельдштейн, В. Татенко та ін.). Учені розглядають науково-теоретичні засади вивчення делінквентної поведінки неповнолітніх, психологічні особливості тривожності депривованих підлітків в умовах пенітенціарного закладу, шляхи і засоби запобігання правопорушенням, можливості психологічної корекції делінквентності тощо. Проте на сьогодні гострою проблемою залишається визначення умов та чинників, що її викликають делінквентність та дослідження психологічних особливостей осіб підліткового віку із делінквентною поведінкою.

Істотну роль у виникненні делінквентної поведінки відіграє мікросоціальна ситуація: асоціальне і антисоціальне оточення (алкоголізм батьків, асоціальна і антисоціальна родина або компанія); бездоглядність;

багатодітна і неповна сім'я; внутрішньосімейні конфлікти; хронічні конфлікти із значущими іншими.

Існують такі мікросоціальні фактори, що викликають делінквентність [1; 2]: фрустрація дитячої потреби в турботі і прихильності з боку батьків; фізична чи психологічна жорстокість або культ сили в сім'ї; гостра травма; потурання дитині у виконанні всіх її бажань; недостатня вимогливість батьків, їх нездатність висувати послідовно зростаючі вимоги до дитини або домагатися їх виконання; небажані особистісні особливості батьків; засвоєння дитиною через наuczіння в сім'ї або в групі делінквентних цінностей (явних чи прихованих) тощо.

Вирішальну роль антисоціальної спрямованості особистості у становленні делінквентної поведінки відіграє специфіка мотивації, яка виступає безпосередньою причиною протиправної поведінки. [3]. Окрім протиправної мотивації, у більшості кримінальних підлітків, як хлопців, так і дівчат, наявне негативне ставлення до школи та однокласників, з якими вони якщо і спілкуються, то більше негативно, ніж позитивно; ненависть до відмінників; негативна установка до інших людей, їх честі і гідності. Для підлітків з асоціальною та антисоціальною поведінкою характерно відчуження від загальноприйнятих правил соціального інституту, відторгнення від позитивних соціальних цінностей. Їм не важко для досягнення власної мети вдарити незнайому людину, причому як це виражено як у юнаків, так і у дівчат [4].

Особливості деформації низки суттєвих для розвитку особистості в підлітковому віці психологічних характеристик, обумовлених відхиленнями характерологічних особливостей особистості та дисгармонійністю розвитку характеру розглядаються у дослідженнях А. Лічко [5]. Учений зафіксував наступні параметри розвитку особистості підлітків з поведінкою, що відхиляється: ставлення до майбутнього є вкрай невизначеним, аж до відсутності змістової орієнтації; майбутнє виступає як пряме відображення примітивних бажань сьогодення; загальнолюдські цінності найчастіше відкидаються; відсутній інтерес до навчання і пізнання.

Отже, у психологічні особливості делінквентної особистості вказують на прагнення до порушення правил, бажання піднести себе у вигідному світлі, егоїзм, жорстокість, аморальність, низькі культурні цінності, відсутність моралі, розуміння протиправності своїх дій. Такі особливості потребують пильної уваги щодо їх перебігу саме у підлітковому віці – віці найбільш сенезитивному до проявів делінквентності.

Мета статті полягає в емпіричному дослідженні психологічних особливостей делінквентної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів.

До емпіричного дослідження були залучені підлітки, які відбувають покарання за тяжкі або особливо тяжкі злочини. Вибірка досліджуваних становила 21 особу.

У ході дослідження використовувалися такі опитувальники «Індекс життєвого стилю» (ІЖС) та Фрейбурський багатофакторний опитувальник (FPI) [6].

Так, опитувальник призначений для діагностики механізмів психологічного захисту «Я». З його допомогою ми мали можливість виміряти рівень напруження восьми видів захисних механізмів таких як: витіснення, заперечення, заміщення, компенсація, реактивне утворення, проекція, інтелектуалізація (раціоналізація) і регресія. За допомогою опитувальника ми також дослідили рівень напруженості восьми основних психологічних захистів, вивчили ієрархію системи психологічного захисту і оцінили загальну напруженість всіх вимірюваних захистів (ОНЗ), тобто середнє арифметичне з усіх вимірювань.

Ми підраховували найбільш високий індекс напруженості кожного з захистів у респондентів однорідної групи, визначили наявність або відсутність кореляції між напруженістю окремих захистів і ОНЗ.

Опитувальник FPI (форма В) створений переважно для прикладних досліджень з урахуванням досвіду побудови та застосування таких широко відомих опитувальників, як 16PF, MMPI, EPI та ін. Шкали опитувальника

сформовані на основі результатів факторного аналізу і відображають сукупність взаємопов'язаних факторів.

Вибір опитувальника FPI у нашому дослідженні обумовлений його значущістю у процесі соціальної, професійної адаптації та регуляції поведінки особистості.

Так, за допомогою методики «ІЖС» нами було виявлено, що 90% досліджуваних користуються психологічним захистом інтелектуалізації, 80% із загальної кількості використовують заперечення, а 70% – реактивні утворення та подавлення. Найменш актуальним є психологічний захист компенсації (30%) (рис. 1).

Рис. 1. Відсоткове співвідношення видів психологічного захисту серед підлітків, котрі перебувають у місцях позбавлення волі

Отже, за результатами цієї методики для підлітків із делінквентною поведінкою, можна зробити висновок, що їх основні психологічні захисти спрямовані на виправдання злочинів, які вони скоїли. Інтелектуалізація є провідним психологічним захистом, що свідчить про те, що злочинці намагаються логічно обґрунтувати причини своїх дій, ігноруючи при цьому

емоційну складову. Вони шукають у своїх діях логічне підґрунтя, намагаються пояснити ситуацію розумом, ігноруючи емоційні аспекти.

Інтелектуалізація може призвести до психологічного напруження, розладів сну, постійного почуття втоми від розумових зусиль. Однак, це один із конструктивних механізмів захисту, що применшує негативний вплив високого напруження цього механізму у підлітків, котрі перебувають у місцях позбавлення волі.

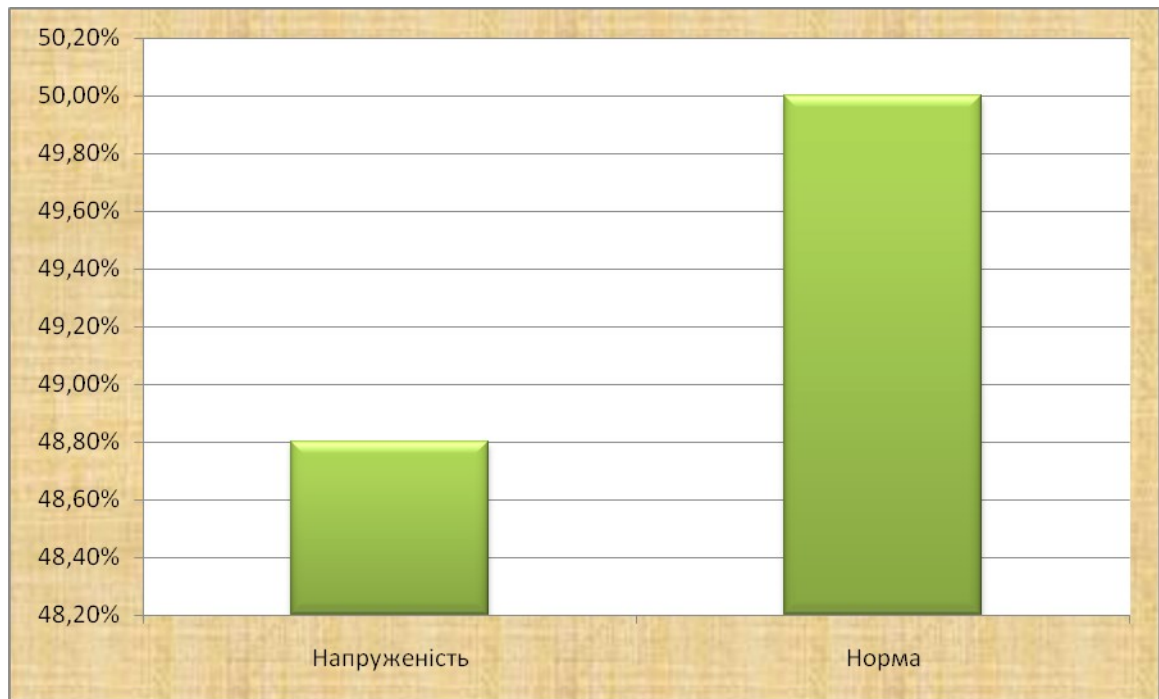
Заперечення та подавлення спрямовані насамперед на позбавлення усвідомленості травматичного впливу, мук сумління та емоційних страждань стосовно власних дій і переживань.

Досліджувані, відгороджуючи себе від негативних переживань, не усвідомлюють свої справжні почуття, а лише поглиблюють проблеми, породжуючи внутрішні конфлікти, котрі, із часом, можуть перерости у невроз.

Механізм реактивних утворень свідчить про те, що свої незаконні дії підлітки намагаються виправдати протилежними мотивами, тобто пояснюють свої вчинки з позиції, яка б виставила їх у кращому світлі. Вони схильні маскувати свої справжні почуття та ставлення, прикриваючи їх протилежною поведінкою та пояснюючи несправжніми прагненнями.

Напруженість психологічних захистів знаходиться у нормі (рис. 2), однак це залежить від кожного конкретного досліджуваного, оскільки у деяких із них не має внутрішніх невирішених конфліктів, котрі б могли впливати на напруженість захистів, а у інших спостерігаються такі проблеми, які призводять до високого напруження захистів. Однак, загальна тенденція показує рівень напруги, який не покидає меж норми.

Це може пояснюватися відсутністю нових негативних стресогених чинників, які могли б впливати на досліджуваних. Вони більшою мірою спрямовані на переживання теперішніх проблем та невдач, ніж на загостренні уваги на можливих негативних подіях, які ще можуть трапитися. За відсутністю постійного джерела негативного впливу, напруження психологічних захистів не є максимальним та не виходить на межі встановленої норми.

Рис. 2. Гістограма напруженості механізмів захисту підлітків, котрі перебувають у місцях позбавлення волі

У таблиці 1 представлені стандартні бали отримані за методикою «FPI». Досліджувані демонструють високий рівень невротичності, спонтанної агресивності, дратівливості, депресивності та реактивної агресивності. Показники врівноваженості різняться від досліджуваного до досліджуваного, однак, в цілому, вони є високими. Виявлено середній, наближений до низького, рівень комунікабельності при тому, що у переважній більшості досліджуваних є високий рівень відкритості та екстравертований тип особистості. Змішаними є показники за шкалою маскулінності-фемінності: усі учасники дослідження демонструють маскулінні риси, однак, вони різняться між собою інтенсивністю прояву.

Рівень невротичності підлітків із делінквентною поведінкою є вищим середнього. Це свідчить про те, що у них спостерігаються висока тривожність, збудливість у поєднанні з швидкою виснаженістю. Це призводить зниження порогів збудливості, підвищеної чутливості, у наслідок чого навіть неіснуючі чи примарні подразники легко викликають спалахи роздратування і збудження.

Таблиця 1

**Результати дослідження регуляції поведінки за допомогою
Фрейбурського багатфакторного опитувальника (FPI)**

Шкали						
№	Невротичність	Спонтанна агресивність	Депресивність	Дратівливість	Комунікабельність	Врівноваженість
1	5	9	6	7	4	8
2	6	5	4	4	5	8
3	4	5	4	9	4	8
4	4	7	4	7	4	3
5	8	5	7	7	5	5
6	7	9	6	6	5	2
7	7	8	8	8	5	8
8	9	9	8	9	4	9
9	5	7	7	8	3	5
10	5	4	6	3	2	8
Шкали						
№	Реактивна агресивність	Сором'язливість	Відкритість	Екстраверсія-інтроверсія	Емоційна лабільність	Маскулінність-фемінність
1	6	6	8	6	7	5
2	5	5	5	6	4	5
3	4	7	5	8	4	5
4	9	1	8	6	5	8
5	8	6	6	4	8	8
6	9	6	6	4	5	5
7	9	7	9	6	8	6
8	8	9	8	9	7	5
9	6	7	6	7	6	5
10	6	6	2	6	7	5

У досліджуваних виявлено високий загальний рівень спонтанної агресивності, що вказує на соціальну конформність, помірний самоконтроль та імпульсивність. На нашу думку, це пов'язано з недостатньою соціалізацією потягів делінквентів, невмінням або небажанням стримувати або відтягувати задоволення своїх бажань.

У осіб із делінквентною поведінкою сильно виражено потяг до гострих афектних переживань, за відсутності яких у них настає почуття нудьги. Потреба в стимуляції і збуджуючих ситуаціях робить для них нестерпним будь-яке очікування задоволення своїх потреб. Вони прагнуть задовольнити свої бажання відразу ж, серйозно не замислюючись про наслідки своїх вчинків,

діють імпульсивно і непродумано. Делінквенти не вчаться на своєму негативному досвіді, у них багаторазово виникають труднощі одного і того ж характеру.

Високі оцінки за шкалою «депресивність» характерні для осіб зі зниженим настроєм. Підлітки делінквенти занурені у власні переживання, вони викликають неприязнь, роздратування у оточуючих. Оточуючі їх можуть вважати зарозумілими, недоступними та уникати із ними спілкування.

Особливо чутливі вони до інтелектуального навантаження. Від них важко домогтися тривалого інтелектуальної напруги про що свідчить те, що підліткам було складно проходити дослідження за двома опитувальниками. Швидко стомлюючись, вони втрачають довільність управління психічними процесами, скаржаться на загальне відчуття тяжкості, ліні, порожнечі в голові, що призводить до загальної загальмованості.

За даними шкали дратівливості можна спостерігати високий фон дратівливості практично у всіх досліджуваних. Це свідчить про погану саморегуляцію психічних станів, делінквенти часто не здатні до роботи, що вимагає свідомої напруги, високого рівня контролю за своїми діями, вольових зусиль, концентрації, зібраності. Ситуації з високим ступенем невизначеності вони переносять погано, розцінюючи їх як ті, які важко подолати. Делінквенти легко губляться, впадають у відчай. Гостро переживаючи свій неуспіх, можуть поряд з ауто агресивними реакціями демонструвати ворожість стосовно оточуючих. Конфліктна поведінка як правило обирається формою захисту від переживань, що травмують особистість. Риси демонстративності поєднуються із прагнення до виходу з кола широких соціальних контактів.

Делінквенти схильні до непостійності, ухиляються від виконання своїх обов'язків, ігнорують загальновизнані правила, не докладають зусиль до дотримання суспільних вимог і культурних норм, зневажливо ставляться до моральних цінностей, заради власної вигоди здатні на нечесність і брехню.

За результатами дослідження виявлено низький рівень комунікабельності делінквентів. Це свідчить про такі їхні такі риси як холодність та формальність

у міжособистісних стосунках. Вони уникають близькості, життям інших не цікавляться, підтримують лише зовнішні форми стосунків.

У делінквентів поруч із високою дратівливістю та агресивністю наявні здебільшого високі показники врівноваженості. Цей результат може бути лише виявом прагнення справити враження врівноваженої людини, готової слідувати правилам та нормам суспільства, що вписується в профіль особистості особи із делінквентною поведінкою. Делінквенти вважають себе законослухняними та можуть легко ігнорувати свою протиправну поведінку виправдовуючи її різними способами для того, щоб не продемонструвати себе із гіршої сторони. Отже, делінквенти прагнуть до того, щоб справляти позитивне враження на оточуючих, приховуючи свої недоліки та агресивність.

Виявлений високий рівень реактивної агресивності, є свідченням моральної неповноцінності, відсутність вищих соціальних почуттів у делінквентів. Почуття гордості, обов'язку, любові, сорому і т.п. для делінквентів – порожні слова. Вони байдужі до похвали і покарання, нехтують обов'язками і морально-етичними нормами.

Попри бурхливі афекти при виникненні бажань, бажання делінквентів є нестійкими. Раніше готові на все для задоволення своєї пристрасті, вони можуть раптом стати холодними або жорстокими. Їм приносить особливе задоволення демонструвати свою владу, змушувати страждати близьких людей, розташування яких вони ще зовсім недавно так посилено домагалися.

Крайній егоїзм і себелюбство визначають всі їхні вчинки і поведінку. Щоб задовольнити свої власні бажання та честолюбство, вони готові витратити багато сил і енергії, але не вважають за необхідне виконувати свої зобов'язання перед іншими людьми.

Високі бали за шкалою сором'язливості вказують на нерішучість і невпевненості в собі. Це означає, що делінквенти мають схильність уникати ризикованих ситуацій, несподівані події зустрічають із занепокоєнням, від будь-яких змін чекають тільки неприємностей. Однак, це може не проявлятися у житті, а існувати лише в фантазіях делінквентів.

У спілкуванні делінквенти можуть бути сором'язливими, скутими, намагатися не виділятися, перебувати в тіні й ні в що не втручатися. Великих компаній уникають, широкого спілкування воліють вузьке коло старих, перевірених друзів.

Результати за шкалою відкритості вказують на те, що більшість досліджуваних адекватно зреагували на процес дослідження й адекватно відповідали на запитання. Близько 40% досліджуваних прагнули показати себе дуже відкритими, готовими йти на контакт особистостями, Лише один досліджуваний проявив свою закритість, що може свідчити про його небажання проходити опитувальник.

Більшість підлітків-делінквентів екстраверти. Тобто вони активні, честолюбні, прагнуть до суспільного визнання, лідерства, не соромляться, коли на них звертають увагу, не відчувають труднощів у спілкуванні і в встановленні контактів, охоче беруть на себе лідерські ролі у взаєминах з оточуючими.

У загальному результаті показники емоційної лабільності у делінквентів знаходяться на середньому рівні. Делінквенти із високими оцінками за цією шкалою можуть знаходитися у стані дезадаптації, тривожності, не відчувати контролю над своїми бажаннями та потягами. Делінквенти із низькими оцінками за цією шкалою не схильні до фантазій, мислять доросло та адекватно, у своїй поведінці вони керуються значимими для них цінностями, матеріалізмом, без особистої вигоди нічого не роблять.

Разом з тим у делінквентів не має чіткої акцентуації на фемінності чи маскулінності. Чоловічі риси та жіночі виражені однаковою мірою.

Висновки. Визначено існування гострої деформації ціннісних орієнтацій підлітків та розширення впливу дій специфічних культур, цінностей і принципів поведінки, що впливають на підліткові субкультури кримінального середовища.

У підлітків з делінквентною поведінкою, що перебувають у місцях позбавлення волі, особистість характеризують такі риси характеру як: негативізм, підозрілість, депресивність, реактивна агресивність, висока

дратівливість, низький рівень емоційної лабільності, низький рівень культурних та естетичних цінностей, висока спонтанна агресивність, жорстокість, низький рівень комунікабельності. Деліквенти користуються психологічними захистами інтелектуалізації, заперечення, подавлення та реактивних утворень.

Перспективи подальшого вивчення окресленої проблематики ми вбачаємо у емпіричних дослідженнях значно більшої чисельності вибірки та розробки програм корекції делінквентної поведінки досліджуваних.

Література

1. Мудрак І. А. Психологічне вивчення феномену пенітенціарної дезадаптації особистості в умовах позбавлення волі / І. А. Мудрак // Психологічні перспективи. – Луцьк, 2013. – Вип. 21. – С. 154–163.
2. Мудрак І. А. Психологічні особливості тривожності депривованих підлітків-колоністів : монографія. – Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2014. – 288 с.
3. Немченко С. Г. Порухення комунікативної складової життєвої компетенції як один з чинників становлення девіантної поведінки / С. Г. Немченко // Зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 3. – Бердянськ : БДПУ, 2004. – С. 150–154.
4. Смелзер Н. Дж. Социология : ученик / Н. Дж. Смелзер ; [пер. с англ.]. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
5. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко – СПб. : Речь, 2009. – 286 с.
6. Практическая психодиагностика : методики и тесты / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : Бахрах, 1999. – 668 с.